

TA'LIM SIFATINI BAHOLASHNING XALQARO TIZIMLARI: PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS

Ta'lim sifatini xalqaro mezonlar asosida baholash bugun maktab boshqaruvida “his-tuyg‘u” yoki “taxmin”ga emas, dalil (evidence) va **ma'lumot (data)**ga tayangan qarorlar madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu ma'noda PISA, TIMSS, PIRLS va TALIS — turli yosh bosqichlari va turli obyektlarni (o'quvchi natijasi yoki o'qituvchi ish sharoiti) o'lchaydigan, ammo barchasi maktab rahbari uchun bir xil muhim bo'lgan: sifatni ko'rish, solishtirish, sababni topish va yaxshilash imkonini beradigan tizimlardir. Xalqaro baholashlar “reyting uchun” emas, balki maktabning real muammolari (o'qish savodxonligi, matematik tayyorgarlik, dars sifati, o'qituvchi ehtiyoji) bo'yicha aniq strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradigan boshqaruv instrumentidir.

PISA (OECD) — 15 yoshli o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha bilimni emas, balki shu bilimni real hayotdagi vazifalarni hal qilishda qo'llay olish qobiliyatini o'lchaydi. PISA topshiriqlarida “formula yodlash”dan ko'ra, matnni tushunish, dalilga tayanib xulosa qilish, muammoni modellashtirish kabi ko'nikmalar ustun bo'ladi. Rahbar uchun PISA eng avvalo shuni anglatadi: dars jarayonida “mavzuni o'tish” bilan cheklanmasdan, o'quvchining fikrlashi, tushunishi, qo'llashi qanday rivojlanayotganini boshqaruv darajasida ko'ra bilish kerak.

TIMSS (IEA) — asosan 4- va 8-sinflarda matematika hamda tabiiy fanlar bo'yicha o'quv yutuqlarini baholaydi va natijalarni o'quv dasturi (curriculum) hamda ta'lim sharoitlari bilan bog'lab tahlil qilishga imkon beradi. TIMSSning rahbarlar uchun kuchli tomoni shundaki, u faqat “natija”ni emas, natijaga ta'sir qiluvchi omillarni ham (o'quv resurslari, o'qitish amaliyoti, dars vaqti, sinf muhiti) kontekst so'rovnomalari orqali ko'rsatadi. Bu maktabda fanlar kesimida “qayerda uzilish bor?” degan savolga aniqroq javob topishga yordam beradi.

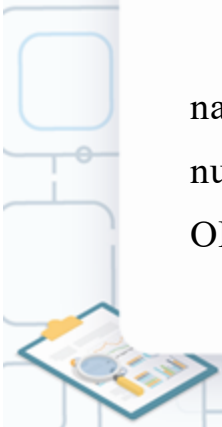

PIRLS (IEA) — 4-sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini (matnni tushunish, fikrni ajratish, talqin qilish) baholaydi va mamlakatlar hamda yillar kesimida trend (o‘zgarish dinamikasi)ni kuzatish imkonini beradi. PIRLS maktab rahbarlari uchun ayniqsa muhim: 4-sinfda o‘qish savodxonligi yetarli bo‘lmasa, keyingi bosqichlarda matematika, tabiiy fanlar va boshqa fanlardagi o‘zlashtirish ham pasayib ketadi (chunki o‘quvchi topshiriq matnini to‘liq tushunmaydi). Shuning uchun boshlang‘ich bo‘g‘inda o‘qish strategiyalari, kutubxona madaniyati, matn bilan ishlash metodikasi — rahbar nazoratidagi ustuvor yo‘nalishga aylanishi kerak.

TALIS (OECD) esa test emas — bu o‘qituvchilar va maktab rahbarlari o‘rtasida o‘tkaziladigan so‘rov (survey) bo‘lib, o‘qituvchining ish sharoiti, kasbiy rivojlanishi, maktabdagi o‘qitish muhitini, liderlik va boshqaruv amaliyotlarini o‘lchaydi. Rahbar nuqtayi nazaridan TALIS “o‘qituvchi qayerda qiynalyapti?”, “metodik yordam va trening nimaga kerak?”, “maktab iqlimi qanday?” kabi savollarga tizimli javob beradi. Masalan, TALIS ma’lumotlari o‘qituvchilarning darsda vaqtining qanchasi tartibga ketayotgani yoki darsni individuallashtirish qanchalik uddalanayotgani kabi amaliy jihatlarini ham yoritishi mumkin.

Bu tizimlarning metodologik farqini rahbar aniq bilishi kerak: PISA — 15 yosh (sinfi turlicha bo‘lishi mumkin) va real hayotiy vazifalar; TIMSS — 4/8-sinf va fanlar bo‘yicha o‘quv dasturi bilan bog‘langan yutuqlar; PIRLS — 4-sinf va o‘qish savodxonligi; TALIS — o‘qituvchi/rahbar so‘rovi va ish muhiti. Shuning uchun birgina test natijasiga qarab “maktab yomon/yaxshi” demasdan, qaysi baholash nimani o‘lchashini to‘g‘ri tushunish zarur: PISA past bo‘lsa, ko‘pincha “tushunish va qo‘llash” ko‘nikmalari; TIMSS past bo‘lsa, “kontent + kognitiv jarayonlar + dars amaliyoti”; PIRLS past bo‘lsa, “boshlang‘ich o‘qish poydevori”; TALISda signal bo‘lsa, “o‘qituvchi salohiyati va muhit”.

O‘zbekistonning ishtiroki rahbarlar uchun alohida ahamiyatli, chunki bu natijalar endi milliy siyosat darajasida ham, maktab amaliyotida ham “o‘lchov nuqtasi”ni beradi. Masalan, O‘zbekiston PISAda ilk bor 2022 yilda ishtirok etgani OECD country note’da qayd etilgan. PIRLS bo‘yicha O‘zbekistonning ishtiroki

va mamlakat sahifalari IEA/PIRLS resurslarida berilgan. TIMSS bo'yicha ham O'zbekiston uchun alohida mamlakat materiallari mavjud. TALISda O'zbekiston ishtirokchi sifatida OECD sahifalarida ko'rsatilgan va 2024 sikli bo'yicha mamlakat qaydlari e'lon qilingan.

Endi eng muhim savol: maktab rahbari bu natijalardan qanday foydalanadi? Birinchi qadam — natijani “hisobot” emas, tashxis (diagnosis) deb qabul qilish. Masalan, PISA natijalarida o'quvchilarning “bazaviy daraja”dan pastligi ulushi yuqori bo'lsa, bu “ko'proq dars o'tish” bilan emas, darslarda matn bilan ishlash, muammo yechish, dalillash, mantiqiy fikrlash kabi ko'nikmalarni har bir fanga integratsiya qilish bilan hal bo'ladi. PISA darajalari, xususan “Level 2” kabi mezonlar ko'plab tizimlarda bazaviy savodxonlik indikatori sifatida ishlatiladi. Rahbar buni maktab KPilariga aylantirishi mumkin: “7–9-sinflarda matnni tushunish bo'yicha ichki diagnostikada bazaviy darajaga chiqqanlar ulushi”.

Ikkinchi qadam — indikatorlarni maktab ichki monitoringiga ulash. TIMSS/PIRLS kabi baholashlar ko'pincha kontent domenlari va kognitiv jarayonlar bo'yicha tahlil beradi; masalan, TIMSS matematika va fanda kontent hamda kognitiv o'lchamlar borligi ko'rsatiladi. Demak, rahbar fan birlashmalari bilan birga “qaysi bo'limlarda (masalan, algebra yoki ma'lumotlar tahlili) va qaysi fikrlash darajalarida (bilish–qo'llash–mulohaza) sustlik bor?” degan tahlilni ichki diagnostik testlar orqali ham yo'lga qo'yadi. Natijada metodik ishlar “umumiy seminar” ko'rinishidan chiqib, aniq muammo bo'yicha “nishonli rivojlantirish”ga aylanadi.

Uchinchi qadam — o'qitish amaliyotini (instruction) o'zgartirish. Real misol: PIRLS yo'nalishida o'qish savodxonligi past bo'lgan maktab 4-sinfda “har kuni 15 daqiqalik maqsadli o'qish”ni joriy qiladi: matndan asosiy g'oya topish, savol tuzish, xulosa chiqarish, lug'at bilan ishlash. Bu faqat ona tili darsi emas — tabiatshunoslik va matematika darsida ham topshiriq matnini tahlil qilishga vaqt ajratiladi. 2–3 oyda o'quvchi matnni tushunishi yaxshilangani sari boshqa fanlarda ham o'zlashtirish ko'tariladi. Bu yondashuv PISA ruhiga ham mos: bilimni qo'llash va tushunish kuchayadi.

To‘rtinchi qadam — TALIS natijalarini “o‘qituvchi siyosati”ga aylantirish. TALIS o‘qituvchi kasbiy rivoji, dars amaliyoti, maktab iqlimi, liderlik va avtonomiya kabi yo‘nalishlarda signallar beradi. Masalan, agar o‘qituvchilar “differensial yondashuv”ni (turli ehtiyojga mos o‘qitish) kam qo‘llayotganini bildirsa, rahbar bu bo‘yicha “mikrotrening + dars kuzatuv + mentorlik” siklini joriy qiladi. Yoki o‘qituvchilar “darsda tartibga ko‘p vaqt ketadi” desa, rahbar sinf boshqaruvi bo‘yicha amaliy master-klasslar va tajribali o‘qituvchilar bilan co-teaching tashkil etadi. TALISda beriladigan ma’lumotlar rahbarga “qaysi ko‘nikmaga sarmoya qilish kerak?” degan savolni aniqroq qiladi.

Beshinchi qadam — boshqaruv qarorlarini hujjatlashtirish va natijani qayta o‘lchash. Xalqaro baholashlardan foyda olishning eng katta xatosi — bir martalik “tanishuv” bilan tugatish. To‘g‘ri yo‘l: (1) ma’lumot → (2) sabab tahlili → (3) amaliy chora → (4) indikator → (5) qayta o‘lchash. Masalan, 8-sinf fanda natija pasaygan bo‘lsa, rahbar reja qiladi: laboratoriya ishlari ulushini oshirish, masala yechish bo‘yicha bank yaratish, o‘qituvchilar uchun kognitiv darajalar bo‘yicha topshiriq tuzish treningi. Keyin 6–8 haftada ichki diagnostika bilan o‘zgarish o‘lchanadi. Shu tarzda “natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv” real ishlay boshlaydi.

Dars o‘tishda asosiy atamalarni aniq berib ketish foydali: benchmark (mezondaraja), proficiency level (malaka darajasi), literacy (savodxonlik: o‘qish, matematika, fan), cognitive domains (fikrlash jarayonlari), content domains (mazmun bo‘limlari), context questionnaires (kontekst so‘rovlari), evidence-based / data-driven management (dalilga asoslangan boshqaruv), trend (dinamika), equity (tenglik), school climate (maktab iqlimi), professional development (PD) (kasbiy rivojlanish). Aynan shu tushunchalar rahbarga PISA/TIMSS/PIRLS/TALIS natijalarini “tilga” ko‘chirib, maktab amaliyotiga tushirishda yordam beradi.

Yakunda shuni eslatish muhim: xalqaro baholashlar maktabni “baholash” uchun emas, maktabni rivojlantirish uchun ishlatilsa eng katta natija beradi. PISA — kompetensiyaga yo‘naltirilgan dars va real hayotiy masalalar; TIMSS — fanlar

bo'yicha tizimlilik va kognitiv murakkablik; PIRLS — boshlang'ich o'qish poydevori; TALIS — o'qituvchini qo'llab-quvvatlash va muhitni yaxshilash. Rahbar bu to'rt yo'nalishni uyg'un boshqara olsa, maktabda nafaqat ball, balki real ta'lim sifati, ishonch, intizom va barqaror rivojlanish ham kuchayadi.

Nazorat savollari

1. PISA va TIMSS baholashlarining asosiy farqi nimada va bu farq maktab boshqaruv qarorlariga qanday ta'sir qiladi?
 2. PIRLS natijalari past bo'lgan maktabda 4–6 haftalik arzon va tezkor “o'qish savodxonligi” aralashuv paketini qanday tuzasiz (kamida 3 chora + 2 indikator bilan)?
 3. TIMSSdagi Knowing–Applying–Reasoning domenlari bo'yicha tahlil fan birlashmalari ishini qanday “nishonli” qilishga yordam beradi? Amaliy misol keltiring.
 4. TALIS ma'lumotlari (self-report) bilan ishlashda qanday metodik ehtiyot choralari amal qilish kerak va ularni maktabning PD rejasiga qanday bog'laysiz?
 5. “Ma'lumot → sabab tahlili → chora → indikator → qayta o'lchash” zanjiri bo'yicha maktabingizda bir muammo uchun (masalan, matematika natijasi yoki davomat) qisqa boshqaruv rejasi yozing.
-
-